

Ю. О. Ульянченко,
к.держ.упр., доцент кафедри
економічної політики ХарРІ НАДУ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙ

Досліджено методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації. Уточнено сутність кластерів, їх функції та визначено можливості застосування кластерної політики у соціально-економічному розвитку регіонів.

Ключові слова: кластер, кластерний підхід, кластерна стратегія, кластерна політика.

Процеси посилення міжнародної конкуренції, що характеризують світову економіку, є об'єктивною передумовою зміни парадигми управління конкурентоспроможністю, яка полягає у відмові від традиційної економічної політики та переході до нової економічної політики, заснованої на кластерах (кластерної політики). Внаслідок глобалізації фактори виробництва стають мобільними, посилюється конкуренція між країнами, тому важливими для розвитку і утримання переваги над конкурентами є не лише інновації та освіта, а й взаємозв'язок між підприємствами, який веде до створення мережевих структур – кластерів.

Разом з тим, серед значної частини експертного співтовариства поширена думка про неможливість штучного створення кластерів. Досі існує плутанина з приводу специфіки кластерної політики, її місця в ряді вже наявних інструментів економічної політики держави. В Україні кластери поки що маловідомі, і внаслідок цього не знаходять широкого застосування, як потужні інструменти економічної політики.

Закордонний досвід свідчить, що кластерний підхід в усьому світі визнається як дієва політика підвищення конкурентоспроможності регіональних і національних економік. Діяльність з реалізації кластерного підходу може бути позначена як кластеризація і являти собою комплекс організаційно-економічних заходів, що здійснюються державними та громадськими інститутами з метою асоціації підприємств у кластери та встановлення між ними неформальних взаємовідносин та мережевої співпраці [11]. Україна не може бути осторонь цих процесів, оскільки передумови

впровадження кластерного підходу в країні очевидні, це загострення конкуренції, низька інноваційна активність підприємств, низький рівень конкурентоспроможності підприємств, суперництво і співробітництво між суб'єктами, наявність місцевих факторів виробництва). Це свідчить про те, що для України актуальним є використання кластерного підходу в цілях підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіонів та національної економіки в цілому.

Концепції кластерів та кластерної політики мають неоднакові значення в різних країнах і в різних дослідників. Сучасний світовий досвід формування кластерної політики знайшов своє відображення в працях зарубіжних авторів: А. Маршалла, М. Портера, Т. Андерссона, К. Кетельса, Л. Янга, Т. Харріса та ін. [2; 4; 10; 11]. Серед українських варто виділити праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Федоренка та ін. [6; 7; 9]. У працях цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами; конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг; визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання внутрішнього регіонального продукту, внутрішнього валового продукту й економічний розвиток країни в цілому.

Метою статті є узагальнення методологічних та методичних засад формування та реалізації кластерної політики з врахуванням закордонного досвіду та специфіки державного регулювання економіки України.

Виклад основного матеріалу. Останні 50-60 років характеризуються активізацією процесів інтернаціоналізації, глобалізації та інтеграції. Інтернаціоналізація, пов'язана з міжнародною торгівлею, відбувається більш динамічно завдяки розвитку та комерціалізації мережевих структур. Глобалізація поширює інтернаціоналізацію і на сферу виробництва, припускаючи організацію транснаціональних ланцюжків зі створення доданої вартості, наприклад, у формі транснаціональних корпорацій. Фундаментом глобалізації, через інтеграцію, є створення загальносвітових комунікативних систем, що забезпечують мережеву логістику і стандартизацію якості. Інтеграцією є інституційно підготований системний процес об'єднання

господарських блоків на мега- та макрорівні. На мегарівні прикладом такого об'єднання є поки що тільки Європейський союз. На мікрорівні інтеграція здійснюється шляхом формування в економіці країни господарських блоків – кластерів, що включають підприємства та організації, пов'язані між собою випуском кінцевої продукції і географічним положенням. При цьому регіон, усередині якого вони розташовуються, слід розглядати як місце накопичення “критичної маси” соціального і людського капіталу, наукового, інноваційного та виробничого потенціалів. Тільки при наявності такого поєднання кластери виявляються стійкими, системно емерджентними і конкурентоздатними. Кластеризацією вже охоплено більше половини економік провідних країн, вона є новим вектором розвитку світової економічної системи.

Цілісне явище кластеру, його складне соціально-економічне інтегральне значення, в сучасній практиці конкурентної боротьби і в розвитку окремих регіонів тієї чи іншої країни, досить чітко сформувався за останні три десятиліття, що зумовило необхідність теоретичної розробки цієї проблеми економічною наукою і практикою державного регулювання соціально-економічного розвитку. Усе це дозволяє сформулювати кластерну політику як діяльність органів державної влади у розробці цілей, принципів і методів стимулювання організації розвитку кластерів та мережевих взаємовідносин з метою підвищення конкурентоздатності національної економіки [8].

Кластерна політика на практиці реалізується у розробці кластерної стратегії. Кластерна стратегія розробляє рішення (пріоритети) в області організації кластерів та мережевої співпраці, що визначають конкретні заходи для досягнення цілей кластерної політики. Система заходів, терміни виконання, відповідальні виконавці та засоби виконання утворюють кластерну програму. Кластерна стратегія є складовою частиною стратегії конкурентоспроможності об'єкта за рівнями управління. На мікрорівні кластерна стратегія являє собою стратегію участі підприємства в кластері, на регіональному рівні – регіональна кластерна стратегія, на макрорівні – національна кластерна стратегія.

Формування кластерної політики потребує застосування до неї різних теоретико-методологічних підходів. Зокрема, розглядаючи кластер з позиції

ефективної територіальної форми підвищення конкурентних переваг виробника, можна виділити теорію конкурентних переваг М. Портера, концепцію регіональних кластерів М. Енрайт, теорію промислових районів А. Маршалла, промислових округів П. Бекатіні, а також концепцію поєднання ланцюжка доданої вартості і кластерів [2, 4].

Виходячи з інституційної теорії, що визначає економіку як систему інститутів, що взаємодіють, і розглядає кластер як сучасний інститут, що поєднує в різному співвідношенні систему формалізованих і неформалізованих відносин як його учасників між собою, так і кластера з зовнішнім оточенням, слід виділити теорію трансакційних витрат Р. Коуза (розглядає синергетичний ефект, що виникає в результаті взаємодії підприємств у рамках кластера і багато в чому пояснюється економією трансакційних витрат, при отриманні інформації, специфікації прав власності, зниження витрат обміну та ін).

Великий внесок в кластерну теорію вносить сучасна парадигма регіонального розвитку та постіндустріальна парадигма регіонального розвитку, які характеризуються входженням регіону у світові глобальні процеси та посиленням його самостійності, набуттям його як самостійного суб'єкта світової економіки через створення умов для розвитку великих мережевих структур розташованих на визначеній території. Таким чином, кластерна політика пропонує новий погляд на розвиток національної економіки, економіки регіону або міста, а також розкриває нові ролі компаній, уряду, регіональних органів управління та інших організацій, які прагнуть до підвищення конкурентоспроможності економіки країни або регіону як основи для подальшого підйому рівня життя населення.

Переваги кластерної стратегії економічного зростання національної економіки зумовлюють необхідність розробки нових методів формування кластерної політики в Україні вже з урахуванням особливостей національної економіки, позаяк досвід інших країн свідчить про відсутність єдиних уніфікованих механізмів створення і розвитку кластерів. Тому для реалізації модернізації економіки на базі кластерних принципів необхідна розробка

обґрунтованої кластерної політики, яка включає детальний державний механізм формування та підтримки кластерів стосовно країни [5].

Принциповим питанням при створенні кластера є модель кластерної політики, яка проводиться в тій чи іншій державі. У світовій сучасній практиці склалися дві різні моделі кластерної політики.

Основним принципом першої ліберальної моделі (застосовується у США, Великобританії, Австралії) є те, що кластер розглядається як ринковий організм і роль влади зводиться до того, щоб прибрати бар'єри, які заважають його природному розвитку. Ця кластерна стратегія характерна для тих країн, які за традицією проводять ліберальну економічну політику і багато віддають на відкуп ринку. Особливості кластерної політики в цих країнах у тому, що основним гравцем є регіональна влада та регіональні організації, які разом з центральними учасниками кластерів розробляють і реалізують програми їхнього розвитку.

У другій моделі (застосовується у Японії, Республіці Кореї, Словенії, Сінгапурі, Швеції, Франції та ін.) робиться наголос на дирижистській політиці щодо розвитку кластерів. У цих країнах суттєву роль відіграє активна державна політика розвитку кластерів. Ця політика включає в себе комплекс заходів, починаючи з вибору пріоритетних кластерів та фінансування проектів з розробки стратегій і програм розвитку кластерів, закінчуючи цільовим створенням ключових факторів успіху для розвитку кластерів.

У залежності від функцій держави виділяють такі типи кластерної політики: каталітична кластерна політика (державні структури виступають каталізатором процесів кластеризації, уряд зводить зацікавлені сторони між собою, але забезпечує обмежену фінансову підтримку проекту); кластерна політика підтримки (каталітична функція держави доповнюється його інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг і маркетинг для стимулювання розвитку кластерів); директивна кластерна політика (підтримувальна функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів); інтервенціоністська кластерна політика (уряд поряд із виконанням

своєї директивної функції переймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішень щодо подальшого розвитку кластерів і за допомогою трансфертів, субсидій, обмежень або регулювання, а також активного контролю над учасниками кластера формує його спеціалізацію) [3].

Сучасна економіка України перебуває на трансформаційному етапі розвитку, який характеризується високим ступенем монополізації та державного регулювання, нерозвиненістю соціального капіталу та громадянського суспільства, і більшість ідентифікованих в Україні кластерів є потенційними, а не реальними. На наш погляд, цьому сприяли такі причини, що перешкоджають створенню реальних кластерів в Україні: відсутність відносин співробітництва між конкурентами в галузі наукових досліджень, освіти, маркетингу; необізнаність бізнесу і влади про переваги кластерних зв'язків, мережевої співпраці та державно-приватного співробітництва, не розвиненість партнерських відносин з місцевими органами державного управління; слабкі зв'язки між підприємствами та вищими навчальними та науковими установами; відсутність в Україні законодавчої бази, що регулює відносини державно-приватного співробітництва, низька ефективність профспілкових організацій і відсутність некомерційної організації, що об'єднує суб'єктів кластера в регіоні.

Аналіз історії формування будь-якого кластера не дозволяє говорити про суто природні або штучні процеси. Формування кластера – це досить довгий процес, який передбачає значні зусилля з боку багатьох суб'єктів. У зв'язку з цим, важливим є не питання принципової участі або неучасті держави (і навіть не в масштабі такої участі), а вибору тих сфер, в яких державі доцільно проявити свою активність, і використати інструменти управління. При цьому роль державних і регіональних органів влади в активізації та розвитку кластера є вирішальною. Формування кластера тоді можна визначити як поєднання еволюційної (інерції) та цілеспрямованої перетворювальної дії [11].

Якщо говорити про цілеспрямовану дію держави, зауважимо, що під нею рідко коли мається на увазі реалізація лише одного плану. Держава повинна виконувати роль посередника, допомагаючи зменшити інформаційну асиметрію і знизити трансакційні витрати за рахунок формування майданчиків для

взаємодії, виступаючи в деяких випадках гарантом виконання зобов'язань, приймаючи участь безпосередньо у проектах, приймаючи на себе частину ризиків та формуючи й уточнюючи правила гри тощо. Дані заходи дозволяють учасникам кластера інтенсифікувати взаємодії один з одним і більш повно використовувати потенціал позитивних екстерналій.

Дослідження теоретичних аспектів формування кластерних систем, за врахування їхніх недоліків та переваг, дозволяє розробити комплексну методику формування виробничих кластерів у регіоні, яка включає в себе три послідовні етапи.

На першому етапі обґрунтовується доцільність створення кластера в регіоні, оцінюється потенціал кластеризації, можливість об'єднання даних переваг, використовуючи їх для підвищення його конкурентоспроможності та розробляються програми зі створення та розвитку кластерів у регіоні.

Другий етап полягає у реалізації програми розвитку кластерів у регіоні, до змісту якої входить наступне: формування координаційної ради з реалізації кластерних проектів, координація діяльності, сприяння розвитку, визначення складу основних учасників кластера, розвиток комунікацій між основними учасниками кластера.

На третьому етапі оцінюється ефективність функціонування кластерів і коригуються форми і методи державної підтримки їх розвитку.

Необхідність чітко сформульованої державної кластерної політики в Україні зумовлена проблемами розвитку кластерного підходу, спотвореним розумінням природи територіально-виробничого кластера, зокрема, внаслідок термінологічної невизначеності, що призводить до застосування неефективних і часом згубних для розвитку кластерних ініціатив інструментів.

Інструменти реалізації кластерної політики, на думку провідних експертів, інтегрують в собі наступні основні дійові заходи соціально-економічного розвитку країни:

- програми підтримки малого бізнесу, технопарків, промпарків, особливих економічних зон, центрів “трансферу” технологій;
- інвестиційні та венчурні фонди;

- національні проекти;
- цільові й адресні інвестиційні програми.

Основним же інструментом реалізації кластерної політики, як на державному, так і на регіональному рівні, слід визнати комплекс освітніх та консультаційних заходів, здійснюваних із залученням зацікавлених сторін та провідних фахівців. Ці заходи можуть проходити у форматі семінарів та конференцій, “круглих столів”, нарад, а також повинні включати в себе серії тематичних публікацій та освітніх курсів.

Для впровадження кластерів в Україні доцільно створити формальні інституційні структури, які б координували розвиток кластера за участю вертикально інтегрованих бізнес-груп та мережевих компаній, які входять до кластеру. Це говорить про те, що процеси кластеризації, розвитку мереж та вертикальних бізнес-груп будуть не виключати, а доповнювати один одного, при адаптації кластерного підходу. Інституційна сукупність суб’єктів бізнесу утворить нову структуру з новим змістом фінансових зв’язків, які нададуть їй більш динамічний аспект, оскільки це дозволить маневрувати ресурсами. Відповідно до цього регіональні кластери, які інтегруються у стратегію соціально-економічного розвитку території, будуть змушені проводити адекватну модернізацію в економіці регіону, важливим елементом якої буде моделювання раціонального складу учасників з ідентифікацією їхніх ключових функцій, а також інвестиційних та інноваційно-виробничих взаємодій у складі кластера.

Принципова сутність механізму управління формуванням і розвитком кластерів у регіоні представлена на рисунку 1. Координаційний рада виступає як інфраструктура, що створює сприятливі параметри факторів діяльності кластеру. Даний вид підтримки полягає у формуванні матеріальних і нематеріальних умов, що створюють конкурентні переваги у господарюючих суб’єктів у межах структури кластера. Серед таких факторів можна виділити: виробничо-технологічні (центри колективного користування обладнанням, оптимальні схеми лізингу коштовного обладнання, технологічна інфраструктура), орендні (пільгова оренда виробничих і офісних приміщень),

нематеріальні (консалтингова допомога із захисту інтелектуальної власності, юридичні та інші консалтингові послуги).

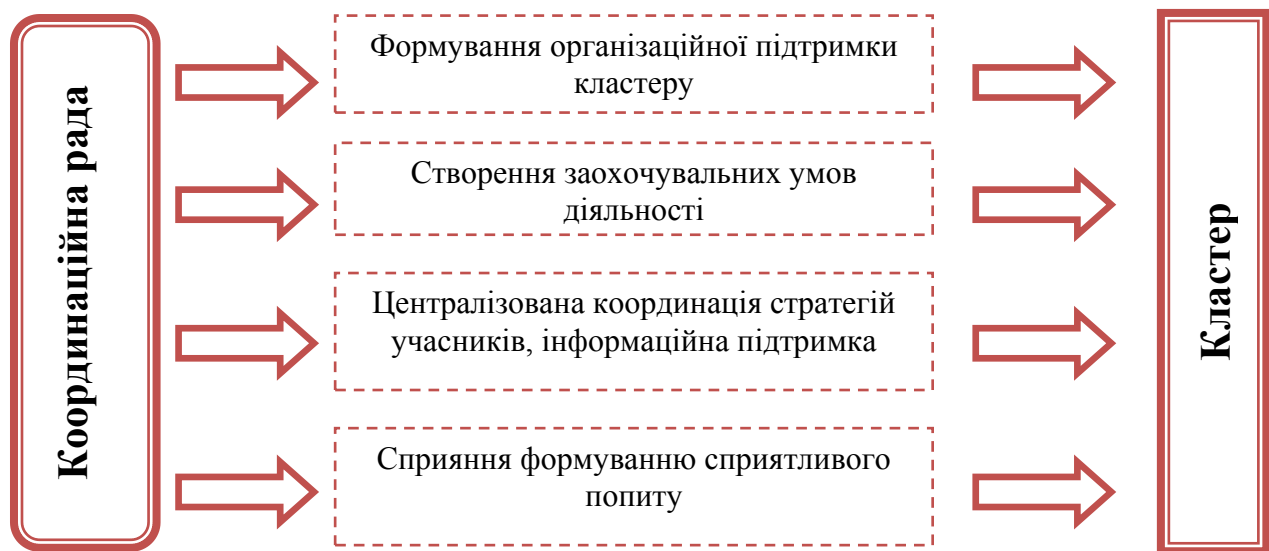

Рис. 1. Елементи механізму управління формуванням і розвитком кластерів

Наступним стратегічним напрямком діяльності координаційної ради в межах даного механізму є координація стратегій різних господарюючих суб'єктів, що діють в кластері, а також інформаційна підтримка топ-менеджменту господарюючих суб'єктів кластера. Це дозволяє забезпечити більш систематизоване й ефективне спільне функціонування та конкуренцію як усередині кластера, так і в межах регіону або за його межами. Інформаційна підтримка включає консалтингову допомогу при формуванні структури суб'єктів господарювання, їх зв'язки з іншими елементами кластера. Сприяння формуванню бажаних параметрів попиту передбачає пошук нових та розширення вже наявних ринків збуту продукції.

Реалізація державними органами влади політики сприяння економічного розвитку території, в тому числі кластерної політики, потребує формування адекватних інститутів її реалізації, включаючи формування агентств

регіонального та муніципального розвитку, основними функціями яких мають бути: створення структур моніторингу та аналізу економічного розвитку; проведення обстежень підприємств; проведеннь прогнозних досліджень; розробка і реалізація стратегічних програм розвитку регіонів; консультаційна підтримка створення нових підприємств; сприяння реструктуризації підприємств-банкрутів, або підприємств, що опинилися в скрутному фінансовому становищі; сприяння інноваціям та трансферу технологій; аналіз наявних і прогноз майбутніх потреб в спеціальностях для установ освіти; залучення іноземних інвесторів, просування підприємств на міжнародні ринки тощо.

Переваги застосування кластерної політики для органів державної і регіональної влади полягає в тому, що вона дозволяє комплексно, системним чином розглядати ситуацію в групі взаємопов'язаних підприємств, що належать до різних галузей. Для держави це, насамперед, найбільш сучасний, зручний інструмент в економічній і податковій політиці. Це повною мірою узгоджується з тим, що однією з цілей кластера є або створення, або освоєння нових технологій, продуктів, послуг. Переваги кластера для його учасників носять об'єктивний характер, тобто не залежать конкретно ні від одного з них, тому потенційно вони більш стійкі, ніж об'єднання іншого типу.

До числа найбільш суттєвих характеристик кластерів, як особливого об'єкта державного впливу, можна віднести наступне:

– Для отримання синергетичного ефекту від кластера вихідними системоутворчими зв'язками між учасниками мають бути функційні (учасники функційно доповнюють один одного);

– Технологічні зв'язки формуються між учасниками кластера у двох різних напрямках – вертикальному і горизонтальному. Якщо розміри бізнес-одиниць достатні для реалізації конкретної конкурентної переваги території, то державі немає потреби посилювати горизонтальні зв'язки. В іншому випадку вплив держави на цей процес виправданий, хоча існують і обмеження, пов'язані з допустимими масштабами монополізації галузевого ринку.

Список використаних джерел

1. *Геєць В. М.* Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х., 2006. – 272 с.
2. *Маршалл А.* Принципы экономической науки : в 3-х т. / А. Маршалл. – М., 1993. – Т. 1. – С. 176–189.
3. *Пилипенко И. В.* Кластерная политика в России / И. В. Пилипенко // Общество и экономика. – 2007. – № 8. – С. 28.
4. *Портер М.* Конкуренция [пер. з англ.] / М. Портер. – М., 2005. – 608 с.
5. *Романова О. А.* Кластерное развитие экономики региона: теоретические возможности и практический опыт / О. А. Романова, Ю. Г. Лаврикова // Экономика региона. – 2007. – № 4. – С. 40.
6. *Соколенко С. И.* О кластеризации в странах ОЧЭС / Соколенко С.И // Деловой вестник. – 2007. – № 12(163). – С. 21.
7. *Соколенко С. И.* Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С. І. Соколенко. – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanyzmpidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu/>.
8. *Текенов У. А.* Теоретические и практические аспекты формирования и развития кластерной системы в Казахстане / У. А. Текенов. – Режим доступа : <http://www.analitika.org>
9. *Федоренко В. Г.* Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
10. *Andersson T.* The Cluster Policies. Whitebook. / T. Andersson, S. Schwag, 2004. – P. 29–31.
11. *Solvell O.* Clusters. Balancing Evolutionary and Constructive Forces / Solvell I. – 2009 // <http://www.clusterresearch.org/redbook.htm>. P.63, 70.

Ulyanchenko Y. O. Methodological basis for the cluster policy formation in globalization.

Methodological bases of forming of cluster policy are explored in the conditions of globalization. Essence of clusters, their function is specified and possibility of application of cluster policy is certain in socio-economic development of regions.

Key words: cluster, cluster approach, cluster strategy, cluster policy.

Ульянченко Ю. А. Методологические основы формирования кластерной политики в условиях глобализации.

Исследованы методологические основы формирования кластерной политики в условиях глобализации. Уточнена сущность кластеров, их функции и определена возможность применения кластерной политики в социально-экономическом развитии регионов.

Ключевые слова: кластер, кластерный подход, кластерная стратегия, кластерная политика.